

Vay Kata, Teleki Pálné, mint nevelő.

(1684—1768.)

Vajai Vay Kata 1684. december 26-án született. Miként halálakor Tordai Sámuel, a kendilónai Teleki udvarnak s a falu ref. ekléziájának „méltatlan együgyű lekipásztora“, kifejtette, szüleinek, Vay Ádámnak és Iványi Fekete Erzsébetnek, kegyes szárnyai alatt jó erkölcsökben neveltetvén és az igazság útján vezéreltetvén, még növendékgyermek korában kezdének belőle kitündökölni a nemes virtusnak, a kegyességnek és az asszonyi nemet a külső állhatatlan szépségnél sokkal inkább ékesítő tiszta szelidségnek, szemérmességnek, jámborságnak sugarai. Kárbunkulusnál drágább jóhíre a dicséret szárnyain repdesvén, azt érdemlé, hogy még gyenge virágszál korában gr. Teleki Pál őt házastársul kéré s 1699-ben el is jegyzé. 1701-ben azután behozta őt lónai udvarába.

Az asszonyban a jó feleség minden tulajdonsága annyira fellelhető volt, hogy ura őt mindenkor édes szíve szerint való kincsének nevezte. Harminc évi házasságuk paradicsomi gyönyörűség volt. Az asszony férjét becsülte, az ura pedig őt mint ékes koronáját tartotta. Oly szép megegyezés volt köztük, hogy két testben voltak egy lélek.¹

A kegyeletes szavakat a történelem mindenben igazolja. Teleki Pál nagytekintélyű, nagyműveltségű, tudománypártoló, kiváló tulajdonságokkal megáldott férfiú volt. Frankfurtban, Belgiumban, Angliában, Franciaországban, Svájcban tanult. Huszti Andrást, a jeles jogtudóst, felkarolta, külföldi tanulmányában segítette. Mint jó férj, gondos családapa állott a kortársak előtt és maradt meg az utókor emlékezetében. Vay Kata meg a szerető feleség, önfeláldozó anya, jó gazdasszony átlagán messze túlmenően, mint gyermek, felnőtt, társadalomnevelő irodalmi méltánylást érdemel. Tevékenysége nemcsak gyakorlati: nevelési elveit írásba is foglalta. Nem a nyilvánosság számára, hanem Ádám fiának biztatására, de elveivel manapság is méltán figyelmet kelthet.

Egyik írása két és féloldalt kitevő kéziratos *Intelem*, fia pályaválasztásával kapcsolatban. Becses erdélyi emléke a magyar neveléstörténetnek. Plynemű tanácsok papírra vetése a kor egyik jellemző eljárása. Általában az íráskedv erősödött. Ez a körülmény nemcsak iro-

¹ Vay Kata emlékezete. Halotti beszédek. 1768-ban kinyomatta Teleki Ádám. Erd. Múzeum lvt.

dalmi iskolák alakulását eredményezte, hanem szűkebb körre ható egyéneket is magával ragadott. Így nagyon tanulságosak a végrendeletek. Ezek néha önéletrajzzá szélesülnek, vagy bő erkölcsi figyelmeztetéseket tartalmaznak. Pl. (hogy csak egyes kiadottakra utaljunk) br. Orbán Elek 1740-ben írt végrendelete a család történetét is részletesen tárgyalja, s a híres Péchy Simonra tartalmaz értékes adatokat.² Br. Daniel István 1752-ben írt végrendelete a fiához írt tanácsai közben Szent István magyar királynak Imre hercegehez írt Intelmeire is utal.³

Az íráskedv hozta létre azt a tekintélyes számú naplót, amelyeket egyesek külföldi, leginkább bécsi útkjükről írtak.⁴ Az újság ingere okozta, hogy amíg az akkori Erdélyről alig olvashatunk valamit, ugyanakkor Bécs jobban foglalkoztatta őseinket, mint magukat a bécsieket. Irott feljegyzéseiket kisebb olvasótábornak szánták. Iparszerű időtöltéssé vált a verselés. Nemcsak a tehetséges prózaíró, Apor Péter, írta át gyenge versekbe jeles történeti művét, kisebb tehetségek is művészebb formát kerestek mondanivalójuk előadására. Így Vay Katának fia, az említett Ádám is, versekbe szedte önéletrajzát. Irodalomszeretetének köszönhető, hogy anyjának vastag csomókat kitevő leveleit megőrizte.

Vay Kata e levelekkel fiára évtizedekig hatott. Elméleti nevelővé őt tulajdonképen e levelek avatják. Ezek ugyanis családi, gazdasági vonatkozásokon kívül telve vannak buzdításokkal, halálaig tartó gyámkodásokkal. Megható látni, hogy a magas polera jutott, a belső titkos tanácsosságig, lovas generálisságig emelkedett fiú, ősz fűrtökkel is gyermeki alázattal hajtotta le fejét, kikérte, várta, szívesen fogadta az anyai bölcs tanácsokat. A feléje sugárzó szellem áradt azután az unokákra, a családra, az egész környezetre, így Vay Kata nevelő munkája széles körben érezte hatását. Levelei révén e hatás az utókorra is kiterjed.

Az említett temetési szónok szavai szerint: Minden kevélység nélkül való szép nemes magaviselettel mindenkihez leereszkedik vala. Mindenkivel jámborul, csendesen, nyájasan beszélgetett. Szavaival sem tréfából, sem valójában senkit meg nem sértett. A megkeseredetteknek hathatós vigaszt nyújtott. Sok ügyefogyottat és elesettet bölcs tanácsával felemelt és fellelkesített. Régen vagy közelebb lett dolgoknak valóságos káptalanja, konzervatóriuma volt, honnét szép renddel tudott előhozni őt és újat. A vele való társalgás senkinek unalmára nem lehetett, hanem inkább mindenkit megújított.

Teleki Pálnak és Vay Katának házasságából több gyermek született.⁵ Nagykorúságot csak kettő ért meg: Ádám és Éva. Ádám, akin

² Torma Károly: *Érdekes végrendelet a XVIII. sz.-ból.* Tört. Tár. 1891. 481—504. l.

³ Kelemen Lajos: *Újabb adattár a Vargyasi Daniel család történetéhez.* 292—298. l.

⁴ Biró Vencel: *Gr. Apor István naplója bécsi útkjáról.* Erdélyi Múzeum, 35. évf. 143. l.

⁵ Kelemen Lajos: *Széki gr. Teleki Pálné Vay Kata családi feljegyzései.* Gen. Fü. VI. 170—171. l.

keresztül az anya nevelő ereje leginkább megfigyelhető, 1703. augusztus 1-én Kolozsvárt született. Sokféle viszontagságok, háborúk és velejáró nyomoruságok között nevelkedvén, Kolozsvárra került a ref. kollégiumba. Pár évi itt időzés után, 1722-ben, elhagyta az intézetet, és ugyanez év szeptemberében tovább tanulás céljából Németországba indult atyja testvérének fiával, Teleki Józseffel.⁶ Ottani életéről maga számol be verses önéletrajzában. E szerint a kimenetelt az atyja ellenkezésével szemben az anya pártolta. És mikor végre az atya engedett, Ádám szerint, édesanyja áldással indította őt útnak és okos tanácsokkal oktatta. Az idő jó felhasználását a szülők együttesen ajánlották, azért Ádám Halleban az egyetemen a tanárok társaságát kereste. Gondos anyja tanácsait követte, rendesen, csinosan öltözködött, rangjához mérten, módosan. Ügyelt magára, rendesen élt, olvasgatott és nyelveket tanult. Majd Drezdába ment, hogy ott Erős Ágost lengyel király, szász választófejedelem udvarában a nemesi ifjak udvari nevelésében részesüljön.⁷ Majd járt Berlinben I. Frigyes Vilmos porosz király udvarában, Bécsben III. Károly császár-király is kihallgatáson fogadta. 1728-ban megházasodott, Vesselényi Zsuzsánnát vette nőül.⁸

Az anya levelei 1732 óta, fiáé, anyjához intézve, 1739 óta maradtak fenn. Az anyához mások által írt levelek 1709-ig visszanyúlnak.⁹

Vay Kata nevelési elvei nem elvont, rendszeresen felépített erkölcsi tanítások, hanem előjövő események kapcsán adott tanácsok, kérések, jókívánságok. Az élethez kapcsolódnak és az életre adnak irányításokat. Nem mozognak tág körben, de e kör kérdéseit állandóan felszínen tartják. A gondolatok mélysége többször meglepő és megkapó. Vallásos keretek között mozognak és szentírási példákkal nyernek színezést. Meggyőződésből eredő és meggyőződést erősítő élet-szabályok.

Nem jó az embernek soha a maga tanácsán járni, írta az anya a fiának. Semmit se cselekedjék, amíg meg nem hánnya-veti magában. Ne tegyen lelkiismerete ellen, hogy cselekedetén legyen az Isten áldása. Minden dolgának kezdete legyen az Isten félelme, tehát semmit se cselekedjék annak meggondolása nélkül, nem ellenkezik-e az az Isten akaratával.¹⁰ Tanulja meg az ember, hogy soha semmi dologban ne hirtelenkedjék. Két füle legyen, az egyik a mentőé, a másik a vádlóé. Ételben-italban legyen mértékletes. Jó hírneve drágább az aranynál. Bol-

⁶ Kelemen Lajos i. h. 168—170. l.

⁷ Teleki Ádám verses önéletrajza. Eredetije az Erdélyi Múzeum kézirat-tárában. Feldolgozását l. Biró Vencel: *Teleki Ádám és Erős Ágost lengyel király*. (Képek Erdély multjából c. művében 65—75. l.)

⁸ Kelemen Lajos: *Teleki Ádám családi feljegyzései*, i. h.

⁹ Vay Kata leveleit és a hozzá írt leveleket l. az Erdélyi Múzeum levéltárában, gr. Teleki család lvt.

¹⁰ Vay Kata levelei fiához, 1732. dec. 19, 1733. febr. 8—9. Eperjes, 1737. január 26. K. Ióna.

dog, aki é jó hírt elérheti. Kívánja a fiának a bölcsesség lelkét, hogy dolgait jól tudja igazgatni. Ahol igazság kell, a szerint cselekedjék, ahol irgalmasság szükséges, a szerint járjon el, és ne csak az igazságot nézze. Ha indulatba jön, gondoljon anyja intésére, uralkodjék érzésein, mivel ez egészségének is, az ügynek is hasznára válik. Ezen a világon sok bajjal, bosszúsággal él az ember. Abból ismerszik meg a bölcsesség szerint való élet, hogy valaki tudja-e magát ahhoz alkalmazni.¹¹

Az 1738. év nagyobb mozgalmasságot hozott Teleki Ádám életébe. Az idő ugyanis telt és a tettvágyó férfi közéleti szereplésre érett. Az érvényesülés abban az időben Bécsből indult el. A megbízásokat, az erdélyi udvari kancellária közreműködésével, ott osztogatták. Ide ment fel tehát Ádám is. Szíve vágya katonai pályára vonzotta. Ez időtől kezdve főispánságáról is szó esett.

Távozása az anyát feladat elé állította. A családért való élés gondolatától hevítve, fiát tanácsaival iparkodott az anyyi gonddal húzott mesgyén megtartani.

Mindenütt legyen fia mellett, — írta Cseh Lászlónak, a családi birtokon foglalatосkodó hű szolgájának Ajnácsköre. Ha olyant lát, amit nem talál helyesnek, fia haragja elmúltával, figyelmeztesse őt csendesen, hogy talán ez vagy az nem jól esett. Ha szolgálatát kívánja, legyen hozzá jó szívvel, ismervén természetét. Kéri Istent, írta fiának, vezérelje őt szent akaratján, hogy dolgai ne a maga, hanem Isten tetszései szerint történjenek. Istenért kéri, minden dologban okosan cselekedjék, azt jól meggondolván, keveset szólván. Senkivel ujjat ne vonjon. Keresse mások kedvét, mert az engedelmes felelet még a haragost is megfordítja. Ha lehetne, a kancellárián minden jó uraimék szívébe helyezné fiát és csillagot tenne a fejére.¹²

A gyermekét féltő anya fia katonai pályájától rettegett. Ha Isten, úgymond, fia szívét elfordítaná a katonaságtól, örömmel menne koporsójába.¹³

Első feleségének, Vesselényi Zsuzsánnának, halála, Toroczky Klárával kötött újabb házassága, majd egyik kisebb gyermekének halála Teleki Ádám figyelmét egy időre más irányba terelte. A migrációkódítások, új lakóhelyre költözés, egyéb események között az anyai vigasztalások, útmutatások nem maradtak el. Jellemzőbbek: Légy okos, mint a kígyó, szelíd, mint a galamb. Soha hála fejében kartot ne köss, mert háládatlan ez a világ. Ne kívánd ellenségeid számát szaporítani, kivált a nagy embereknek, ha lehet, ne véts. Az új lakással, mint Istennek az embere, legyen alázatossá, irgalmassá, könyörülővé, a jövevény találjon ott nyugalmat, szálást. Mint születésétől fogva jóakaró anyja kérte őt, hogy ne legyen hirtelenkedő, gonoszt gonosszal

¹¹ U. az u. annak, 1733. márc. 15, máj. 4. Ajtony, nov. 18. Lóna, 1735. jún. 16. Lóna.

¹² U. az Cseh Lászlónak 1738. ápr. 12, ápr. 28, jún. 1. Lóna.

¹³ U. az fiának 1739. ápr. 28. Lóna.

ne fizessen, Istent ne veszítse szem elől. Ezekiás azzal veszté dolgát, hogy kincsét a babilóniaknak megmutatta. Most is sokan nem gondolják meg, hogy mivel vétkeznek. Fiának Vesselényi Ferenczel történt összeháboruskodásakor, — annyi intelme után, — elégedetlenséget mutatott. Ő anya, úgymond, és ezt meg is mondja. Sokszor volt már Éli (t. i. a kegyes Héli). Minthogy, mint Sámuel, tisztjét kívánja már letenni, azaz koporsójába készül szállni, az intésben ennek példáját követte.¹⁴

Az osztrák örökösödési háború kitörése Ádám életében nagy izgalmat hozott. Maga írja, hogy elejétől kezdve kedve volt a katonáskodáshoz. Gr. Gyulay generális őt már külföldön tanuló diákkorában szerette, Splényi tábornok meg ezrede névtárába bevette.¹⁵ Régi vágya megvalósítására tehát most itt volt a jó alkalom. Kedvét erősítette a lelkesültség, amely a magyarságot Mária Terézia királynő megvédésére elfogta.

Mindenektől elhagyatott és megvettetett öregségében, — panaszkodott az anya, — szívét fia, az ő kedve és híre ellen hadiállapokra adván magát, megszakasztá. Ha már megvan és meg nem fordítható: anyai szívéből származó szavait úgy helyezi eléje, hogyha azokat beveszi és azok szerint él, anyai áldását a szerint veszi.

Elsősorban, — mondja, — félje az Istent. Soha háló helyéről imádság nélkül ki ne menjen, sem dologhoz ne fogjon, amíg az Isten nem lesz. Le se feküdjék e nélkül, mert minden dologban az Isten félelme az előjáró fődolog. Amennyiben fegyvert kötött, az Istent válassza és fegyverét hazája ellen ki ne húzza, csak ennek csendességben való szabadságára használja.

Nagyravágyó, felfuvalkodott ne legyen. Minél nagyobbra emeli Isten, magát annál jobban megalázza. Füle, ajtaja a szegény előtt úgy legyen nyitva, mint a gazdag előtt. Ha csak egy darab kenyere lesz is, azt ne titkolja el másától. Ne csak olyantól, aki neki visszaadja, de még inkább olyantól, aki szűkölködik.

Haszontalan beszédre fülét meg ne hajtsa. Személyválogató ne legyen. Még azt is, akire méltó oka lenne haragudni, jóindulattal, kegyességgel igyekezzék magához kapcsolni. Mindenkit meghallgasson, hirtelen semmit ne tegyen. Jól megnézze, kivel beszél. Ezer közül egy legyen, akinek a titkát megjelenti. Mindent jól megvizsgálván, a végét előbb meggondolván, cselekedjék, mert a hirtelenség nagy romlására van az embernek.

Akire több bízatik, az többről tartozik számot adni. A jó hadi embernek az igazságot ki kell szolgáltatnia, de az igazságtól az irgalmaság soha el ne maradjon. Hozzátartozóitól kívánja meg az Isten félelmet, a káromkodás eltávoztatását, egymás megbecsülését, a tiszta életet.

¹⁴ U. az u. annak 1738. jún. 8, dec. 16. Lóna, 1740. jan. 13. Császári, márc. 4. Lóna, 1741. febr. 16. Lóna, ápr. 5. Császári.

¹⁵ Gr. Teleki Ádám élete (rövidebb életrajz, töredék). Erd. Múzeum kéziratfárabau.

Régi embereit az újért soha meg ne vesse. Aki édesatyja kenyerében evett, azt meg ne utálja. Mert még a legrosszabb is hamarább ontaná vérére, mint sok hízelkedő. Senkinek hirtelen ne higgyen, ne ítéljen.

Két árvája dolgát jól megvizsgálja, legyen igaz apjuk. Idegenért atyafiát meg ne vesse, tegyen jót mindenkivel, senkihez háládatlan ne legyen, jóért jóval fizessen. A rosszért soha bosszút állni ne kívánjon, hagyja azt Istenre, aki eligazítja. Idegen nemzetből cselédet ne tartson, mivel eddig is sok irigye volt, ezután még több lesz. Sokszor az ember még kebelében is kígyót tart. Legyen példa előtte Nagy Sándor, aki irigyei miatt, maga kedves emberétől étetés miatt életének jobb korában meghalt. A világ ma is csak gonoszokból áll.¹⁶

Ez az *Intelem*, mint összefüggő írásmű, Vay Kata életelveit, bár nem meríti ki azokat, elég egységes képben mutatja. Írásai általában sok ismétlést tartalmaznak. Ez szorgoskodásából és a végrehajtás körül táplált bizalmatlanságából magyarázható.

Azt kívánta 1741-ben, hogy fiának Jákob angyala legyen a vezetője. Vele menjen, vele haladjon, minden dolgában tanítója legyen. Mellőle el ne távozzék, hogy fia mint bölcs és tökéletességre érett férfiú Isten útjain járjon. Számára Izraelnek Istene nappal ködnek, éjjel tűznek oszlopa legyen.¹⁷

A föld tele van azzal, hogy fia generális és hadat gyűjt, — írta neki. — Ha így van, meglássa, kiket vesz fel. A maga nemzettségéből valókat vegyen, ne a németek közül válogasson. Legyen erős férfi, Salamon és Sámson álljon előtte példaképül. Ha már így kellett történnie, lovas haddal kellene kezdenie. Tudja, hogy nem a ló, hanem az Isten hordozza az embert, de kövérsége miatt nehéz ember, s ezért szeretné, ha figyelmeztetésére hallgatna. Jól megnézzze, kit vesz maga mellé tisztnek. Hogyha lovas lesz, sokan készülnek melléje menni hazulról is. Isten segítse minden jóra, nevének dicséretére, nemzetének javára.¹⁸

A hadbavonulás azonban pár évvel eltolódott. Az uralkadó egyelőre nem kívánta több magyar ezred felállítását. Teleki Adám készségét kedvesen vette, de felhasználását más időre halasztotta. Erre Adám a királynőtől búcsút vett és elhagyta Bécsét.¹⁹

Három év múlva, 1744-ben, Adám nagyszabású előkészületei ismét aggodalomba ejtették az anyát. Az előkészületek miatt eladósodott, s erről szelvényben-hosszában beszéltek. Hamvas fazeka se maradna meg, ha adósságát kifizetné, mondogatták. Erre Vay Kata anyai hatalmával intette és parancsolta, hogy egy polturát se fordítson másra, mint adóssága kifizetésére. Közben igyekezett, hogy fia kedvét a hadba-

¹⁶ Vay Kata fiához írt Intelme. Erd. Múzeum Teleki lvt.

¹⁷ U. az fiához 1741. máj. 1. Lóna.

¹⁸ U. az u. annak 1741. okt. 21. Lóna.

¹⁹ Nogell István Vay Katának 1741. nov. 2., 5. Pozsony.

készülődéstől elvegye. Ha katonáskodását akarták volna, nem tartották volna függőben, — írta fiának.²⁰ „Én édes kedves fiam, — írta Bécsbe az aggódó anya, — amint születésedtől fogva az én rájam gondot viselő édes jó Istenemre bízalak, úgy most is azon jó Atyámnak gondviselő édes szárnyi alá ajánlak, kérlek is édes fiam, hogy legyen minden dolgod az Úr Istennek segítségül való hívásával, kezdve mindent jól meg, hogy édes fiam, az ami jobb, azt válasszad, semmiben a hirtelenkedés és a felettébb való dolog nem jó. Ezt én mint érted gyöt-rődő édes anyád úgy írom, aki azt akarom, hogy minden dolgod úgy folya, az mely mind Isten s mind ember előtt kedves volna.“²¹

Fia leveléből látja, — úgymond, — hogy régi szándékát le nem tette, hanem talán egész tökéletességre vitte. Hanyatló életének örök gyötrelmét előre látván, írta: „Kívánom, hogy adjon Isten neked értelmet, hogy igazán tudjad megadni, ami az Istené az Istennek, ami a királyé a királynak. Adjon neked olyan bölcs szívet, hogy tudjad úgy a magad dolgodat igazgatni, hogy árvának, özvegynek és a föld szegényének kiáltása irántad Isten eleiben ne menjen. Felfuvalkódt, nagyravágyó ne légy; ha magad nemzetednek használhatsz, el ne mulasszad, tégy jót mindenekkel, amíg lehet. De mindennek az a feje, hogy az Istent féljed, az ő útjaiban tökéletes szívvvel járj. Az igaz, hogy kívánom vala azt, hogy az én porrá való tetemimet életben megmaradott részeket gyermekim takaríttjátok vala el, de ha az Úr Isten másképen végezte, azon is meg kell nyugodnom. Elhiszem, hogy mint jó fiú megemlékezel arról, hogy én sokszor majd szerencsétlenségben forgó dolgaidban minémű anyád voltam, hogy vigyáztam a te életre mással együtt olyan rendben, ha a hogy az én szintén elmuló életem lehessen csendességben. Édes jó első társadtól elmaradt Egyetlenegyedet is el ne felejtst, és akik melletted életeket letenni nem szánták volna és sok becsstelenségekkel nem gondoltak, azokról is megemlékezzél. Vigasztalom magamat azzal, hogy tudom Isten az én életemet nem sokáig nyújtja, akkor eltörül az én szemeimről minden könnyhullatást...“²²

Még mindég bizott, hogy — mint beszéltek — nem fia, hanem Bethlen Gábor úrfi lesz a főispán, az gyűjt és vezet hadat és így fia a lovasságtól megszabadul. A rosszakarók azt is beszéltek, hogy a királynő látván, hogy Ádám hadi embernek alkalmatlan, csak akkor adják meg neki a főispánságot, ha három kompániát (compagnia, század) felállít.²³

Ádám csak ment a maga útján. Az anyára megint csak a jókivánság és az intelem maradt. Nem lehet előszámlálnia, — úgymond, — hogy mikor világi életének, sok mély sebeinek — sok méltatlan szenvedései miatt — végére jutott, akkor Isten akaratából holtáig

²⁰ Vay Kata fiához 1744. ápr. 13. Igenpataka, máj. 3. Lóna.

²¹ U. az u. annak 1744. jún. 10. Percsen.

²² U. az u. annak 1744. aug. 16. Lóna.

²³ U. az. u. annak 1744. nov. 1., 7. Lóna.

való bánatára fiától el kellett szakadnia. Aranyat és ezüstöt nem adhat neki, hanem anyai szívéből származott áldásából a csipkebokorban lakozó Úrnak árnyéka fedje be őt, lakozzék az Úrnak féelme és oltalma az ő sátrában. A nap az ő hévségével, a hold az ő fényével sem éjjel, sem nappal neki ne ártson. Adjon neki az Úr bölcseséget, hogy az alatta való népet tudja bölcsen és igazán hordozni. Az Úr oltalmazza meg ellenségeitől. Ha ezeren egyfelől, tizezeren másfelől elesnének, neki ne legyen sérelme. Legyen férfi, Istenben erősítse, bátorítsa meg magát. Mint a víz mellett plántált fa, úgy lesz állandó, ha az Istent el nem hagyja. Ne legyen olyan szorgalmatossága, hogy imádságra idő ne jusson. Ne legyen hirtelen, háládatlan, mást sértő. Első feleségétől maradt egyetlen árvájától soha el ne idegenkedjék. Ezeket kívánja, — mondja, — mint fiáért kesergő, azt sok könnyhullatással eddig tartó édesanya annak 42-ik esztendejében, elindulása előtt való napon,²⁴ azaz 1745 április 3-án.

A következő hónap 20-án már Adám századának zászlószenteiését tartották Debrecenben. Ezen a napon a váradi katolikus püspök, a piaristák temploma előtt, szép időben a zászlót megszentelte, az egész századot megáldotta, aztán a Teleki grófi párhoz jött ebédre. Itt a grófot, az immár őbestert (Oberst, ezredes) fiává, a grófnét leányává fogadta. Önként ígérkezett, hogy majd a másik két zászlószentelet is elvégzi. Az asztaltól felkelvén táncsal, a papi rend meg annak nézésével mulattatta magát. 22-én a század megindult s a következő nap a Hortobágyra érkezett. Ilosvay Bálint és Ritter hadnagyok kíséretében a gróf is velük jött. Jött, hogy egyetmást még elintézzon, valójában pedig, hogy szép kis századát még láthassa. A hadi főkommisszárius e századról elmondotta, hogy még ilyen szép nem ment ki keze alól. Ekkorra már a második századnak is megvolt a fele. Közben a királynő tetszéséből a nádortól és a hadi tanácstól vizasztalások jöttek, nem lesz késő, csak a gróf a másik két századot még e hónapban állítsa fel. A zászlószenteletés alkalmából a város a grófnak egy hordó bort, 1 borjút, 2 pulykát, egyéb majorságot, egy néhány icce vaját, 4 szép kenyeret, lisztet, tojást adott. Egyebekben is becsülettel segítették őt. Adám ezredesi elhelyezése a herceg Esterházy-regimentbe (regimen, ezred) szólott. A nádor erre vonatkozó írása ez év augusztus havára megérkezett, amikor három század felállítását megtörtént. Közben a gróf pénze egészen elfogyott, és reménye sem lehetett, hogy e helyen hitelbe kaphat.²⁵

A századok szervezése közben Adám jött, ment. A nyugtalan anya azt sem tudta, hová küldje utána levelét. Egyikre cím gyanánt rá is írta: Az én kedves, édes fiamnak, gróf Széki Teleki Adámnak anyai szeretettel írom, Isten tudja hová.²⁶

²⁴ U. az u. annak 1745. ápr. 4. Lóna.

²⁵ Gyulai Ferenc Vay Katának, 1745. máj. 23. Hortobágy, 1745. aug. 25. Debrecen.

²⁶ Vay Kata levele fiának 1745. okt. 22. Igenpataka.

Dolga olyan, mint a tengeri habok között hánykódó hajó kétséges kimenetelének, — írta fiának. Hogy dolgait valakivel közölhesse, kérte Gyulaiit (Váradai Gyulai Ferencet), hogy Bécsben legyen vele. Kéri tehát igaz anyai szívvel és anyai hatalommal inti, hogy Gyulaitól semmit el ne titkoljon, mindent elsőbbben egymás között megvitátván, ami jobb, azt válassza. Jól megnézzé, ki előtt beszél, „mert ez a világ gonoszokban van helyeztetve“. Inkább hiszi, hogy az életben őt többé nem látja, emlékezzék meg tehát az ő sok szép anyai szavairól.²⁷

Közben nem hagyott fel a reménnyel, hogy fiát mégis otthonmaradásra bírhatja. Hivatkozott ennek közbejött betegségére, majd a főkormányászéki elnök biztatására, aki szerint most jó alkalom lenne megfelelő hivatal elnyerésére. Felhozta azt is, hogy többen vannak, akik nem értenek egyet szándékával. „Ez a világ elmulik, magad is fiam tovább-tovább nyugodalmadat kívánhatnád.“²⁸ De fiát már meg nem győzhette. A következő 1746. év tavaszán Ádám még Szebenben járt, hogy az erdélyi német hadak generálisával és a főkormányásznéki elnökével tanácskozzék. Ez időre már fűnek-fának tartozott, saját szavai szerint, már semmije se maradt. Kifejtette Szebenben, hogy kiadásait hűsége jeléül cselekedte. A generális ígérte is, hogy érdekében ír és bízatta, hogyha az ez évi századra egy dénár fizetése se lenne, mégis menjen fel. „Azért édes lelkem, szívem galambom, kincsem, jó-asszonyom anyám, — írta Ádám az anyjának, — irántam édes drága becsű anyai szívét esendesítse meg és mint böcsületemet szerető jó méltóságos pátronám, Istenünkbe vetett alázatos bizalommal engem bocsásson el, mire assignatióm (utalványozásom), mindenem megvan.“²⁹

Az év őszén az anya fiától már a nagy sereg tartozkodási helyéről írt levelet kapott. Azonban még mindég nem tett le a reményről, hogy menti, ami menthető. Egyik hab a másikat éri fián, panaszkodott. Ezekből másképp ki nem juthat, csak ha a maga megalázásával olyan „keresztén“ helyekre megy, amelyek békességben vannak a királynővel.³⁰ Ádám azonban erre nem mutatott hajlandóságot és a harctereken maradt. A franciák ellen való vonulás közben Brabantiában 1746. augusztus végén, „bujdosó korában, amikor beakadt Mars oskolájában“, verset írt, s ebben anyja iránt érzett szeretetét és háláját énekelte meg.³¹ Útjairól prózában feljegyzéseket is tett. Vonulás közben a Rajna vidékig jutott. Feljegyzései inkább helyrajzok, közben érdekesebb eseményeket is tartalmaznak.³²

Kiadásai fedezésére Ádám a pénzügyi kamarától 1747. tavaszáig 26,300 forintot vett fel. Bár erszénye üres, — írta anyjának, — Isten

²⁷ U. az u. annak 1745. máj. 5, szept. 12. Lóna.

²⁸ U. az u. annak 1745. okt. 22. Igenpataka.

²⁹ Teleki Ádám levele anyjának 1746. márc. 30. Szeben.

³⁰ Vay Kata levele fiához 1746. nov. 9. Lóna.

³¹ Teleki Ádám: *Versek*. Erd. Múzeum kéziratárában.

³² *Széki gr. Teleki Ádám hadi és úti naplója*. Erd. Múzeum kéziratárában.

jóvoltából becsülete, tekintete az udvarban megvan. Ha övéit nem nézné, menne addig, amíg a szeme lát. A sok rossz nyelvtől ugyanis nagyon meg van sebezve. Katonai életéről is lemondana, pedig ez neki kedves, de ebben az esetben még inkább csiripelnének rajta. A rossz nyelvek azután elhallgattak, amikor a főispánságot nem vette ki szájukból. Belső Szolnok főispánságával bízatták őt.³³

Az osztrák örökösödési háborúnak 1748-ban az aacheni béke vetett véget. Ezzel Ádám háborus katonáskodása be is fejeződött. Semmi nyoma sincs, hogy a következő háborúban, a hétéves háborúban, tevékenykedett volna. Hadi szolgálatai elismerésül generálisi-tábornoki rangot nyert.

A háború után következő idő is az anya állandó figyelmeztető, közben korholó szavait tartalmazza. Anyai érzékenysége korának arányában nagyobbodott. Irányítása tábornok fiának épen úgy kijárt, mint a kis diáknak. Megbetegedésével kapcsolatban kifakadt: Nagy a test, nem bírta a táncot, azért beteg. Egy héttel előbb is próbálgatta magát a táncon. Nemzetségében soha ennyi tánc nem ment végbe. Nagy nyomoruságban t. i. eladósodásban lévő házában nem táncra, hanem imádságra van szükség. Dávid azt mondja, a nyomoruságban az Istennek áldozzál hálaadást. Fia tegyen tehát szívből fogadást. Ugyanis, akit Isten magának választ, abban a bűnt hamarabb megbünteti, mint a hitetlenben. Áron fiai csak egyszer vivének idegen Isten elé tüzet és Isten nem kedvez nekik. Abban szokta Isten a maga híveit meglátogatni, ami nekik a legnagyobb gyönyörűség.³⁴ Ne lankassza meg azok szívét, — figyelmeztette fiát, — akik tisztá szívvel vannak hozzá. Sok ember, aki felől fia jól gondolkozik, kígyó a kebelében. Nem félti őt egyébtől, csak attól, hogy sokszor jobban hisz ellenségének, mint azoknak, akik élnek-halnak érte. Mint keseredett szívű anya írja e sorokat, — mondja, — ne essék fiának rosszul. Megírja az igazat, mivel látja, mi lesz a vége fia sok anyai könnyhullatással és gyötrellemmel tartott életének.³⁵

Fia két első feleségétől való unokái érdekében, anyagi ügyekkel kapcsolatban, többször hallatott panaszhangokat. Kérdezi fia, — írta, — mi fekszik a szíven. Sok dolog bántja, de ezek kísérik el sirjába, nem fárasztja magát azok megírásával. De anyai áldással való kérése lenne, amelynek véghezvitelével fiúi engedelmsége örök emlékezetében maradna, amit Zsuzsi leányának szabad akaratból ígért, azt teljesítse. A Teleki nevet igazán hordozta, egy selyem szoknyát el nem viselt ötven esztendőtlől fogva, fia engedjen tehát neki szóban lévő kérésében.³⁶ Fia tervezett harmadik házassága idején ellenkezett: Sámuel próféta nem mondotta meg jobban Izrael népének, mint ő fiá-

³³ Hannsen kamarai tanácsos Vay Katához 1747. márc. 16. Pozsony. Teleki Ádám levele anyjának 1747. ápr. 18, máj. 10, 1748. márc. 11. Bécs.

³⁴ Vay Kata fiának 1748. aug. 21. Lóna.

³⁵ U. az u. annak 1749. febr. 23. Lóna.

³⁶ U. az u. annak 1749. ápr. 17. Lóna, 1751. ápr. 12. Sz. Pál.

nak, hogy újabb házasságával mik következnek rá. Aki házastársa lesz, ennek a hazának csúfjává lesz. Jobban szeret távol szerettetni, mint közel gyűlöltetni, nem kívánczik hozzájuk. Amíg él, Ádámnak a fiára jobban gondot viselhetne. Tudja ugyanis, mi a mostoha állapot. Máskor kérte fiát, ne keményítse meg atyai szívét fia irányában.³⁷ Majd a harmadik gyermeknek, Katalinnak, sérelme foglalkoztatta. Nem tagadhatja, úgymond, hogy életét Katalin ügye megrövidíti. Katalin sérelme az övé is, mivelhogy ő nevelte.³⁸

Nem épen mindennapi jelenség a jóakarát, amelyet menyei iránt mutatott. Első menyével, Vesselényi Zsuzsánnával, gyakrabban levelet váltott, fia levelében részére izeneteket küldött. Isten engedje látnia fia és menyé megmozdulatlan, fogyhatatlan egymáshoz való hűségüket, neki ez lesz minden öröme és boldogsága, — írta egyik levelében.³⁹ Menyé nagy betegségében fiát otthonülésre intette. Ha szerencsétlenség éri ő kegyelmét, bizony nem talál több Vesselényi Zsuzsánnát, ha ezt elszalasztja, — írta neki.⁴⁰ Második menyé, Toroczky Klára, akivel Ádám 1740-ben kelt egybe, már kevésbé nyerte meg tetszését. A fiatalok házasesetéből nem hiányoztak a felhők, amelyeknek okát az asszonyban látták. Halálakor Ádám verset írt róla, s ebben házasesetük nehézségeire is vannak célzások.⁴¹ Vay Kata sok figyelmeztetéssel ismételtén békességre, szeretetre, férfias erélyességre intette fiát.⁴²

A fiatalok gyakori távolléte miatt az unokák nevelése jórészt a nagyanyára maradt. Leveleit sokszor színesíti értök érzett aggodalma, egészségi állapotuk leírása. A levelek alaphangját, írójuk nevelő készségét a sok közül egy példa jól szemlélteti: Ha unokája beteg, — írta, — akkor ő is beteg, ha jól van, viszont ő is jól érzi magát. Ha ő szülte volna, se szerethetné jobban.⁴³ Több unokája halála után nagykorúságot ért: Zsuzsánna, Ádám, Kata.

Kár, hogy a kisgyermek nevelésének közelebbi módja adatok hiányában ismeretlen előttünk, de anyát helyettesítő állandó gondoskodása, a gyermekek bajának átélése, a róluk történő megemlékezések elárulják nevelő hivatottságát. Fiáért való könnyhullatása is, amelyet annyiszor említ, a gondos anya sok aggodalmának utóhangja. Hálás gyermekei és unokái kifejezett ragaszkodásán kívül a hatás irodalmi emlékei sem hiányoznak. Így Teleki Zsuzsánna, nagyanyja kifejezését átvéve, írta apjának: Imádkozik, hogy a csipkebokorban lakó Istennek védelmezése legyen mindég rajta.⁴⁴ Az apa, Teleki Ádám, engedelmességét említett verses önéletrajzában, a francia haretéren

³⁷ U. az u. annak 1754. aug. 23, 1757. máj. 20. Sz. Pál.

³⁸ U. az u. annak 1762. máj. 16. Sz. Pál.

³⁹ U. az u. annak 1734. júl. 16.

⁴⁰ U. az u. annak 1738. dec. 16. Lóna.

⁴¹ Teleki Ádám: *Versek*. I. h.

⁴² Vay Kata fiának 1741. szept. 3, 1742. márc. 9, aug. 27. Lóna.

⁴³ U. az u. annak 1733. dec. 26. Sz. Pál.

⁴⁴ Teleki Zsuzsánna levele apjának 1746. szept. 25. N. Somkút.

írt versében egyaránt hangoztatta. Anyját élete oszlopának nevezte.⁴⁵ Anyja írásai neki igen kedvesek, — írta a hadba való készülésekor, — és teljes tehetsége szerint fiúi alázatos engedelmisséggel magát azokhoz alkalmazza.⁴⁵ Anyjának szép tanításait Ádám alázatosan köszöni, — értesítette Vay Katát Gyulai Ferenc.⁴⁶ Anyja bölcs tanácsai — írta neki Teleki Ádám, — vagyonnál többet érnek, mivel a vagyon pelyva, por, füst és semmi.⁴⁷

A Vay Kata írásából kibontakozó és kiemelkedő intelmek ezek: vallásosság, családi egyetértés és gondosság, emberszeretet és megbecsülés, megbocsátás, önmérséklet, igazságosság, megfontolás, a jó-akaró szóra való hallgatás, okosság, felelősségérzet és a szegénység felkarolása.

Vay Kata utolsó sajátkezű levele 1765-ből, idegen kézzel írott levele 1767-ből maradt fenn. De a hozzá írott levelek szinte halála napjáig elérnek. Kitűnik ezekből, hogy a gazdasági ügyek irányítását élete végéig kezében tartotta. Az 1768. év szeptember havának végén már erőt vet rajta az elgyengülés. Keveset evett, nyugtalanul aludt.⁴⁸ Buzgó fohászok és kegyes beszélgetések között csendesen, fájdalom nélkül hunyt el 1768. november 1-én Sz. Pálon. Még 1745-ben meghagyta fiának, hogyha meghal, azonnal temessék el. Temetésére minden előkészületet megtett.⁴⁹ Végrendeletében megtiltotta, hogy temetésekor dicsérjék és ősei hosszú sorrendjét előszámlálják. Mindkét kívánsága csak részben teljesült. Egyrészt a nehéz közlekedési viszonyok miatt a gyászoló családtagok és tisztelők összejövetelére idő kellett, másrészt a halott kiváló egyéniségének a néma sírhatétel nem felelt meg. A temetési szónokok azonban, az ő kívánságára hivatkozva, mondanivalójukat egyszerűsítve adták elő december 4-én a lónai templomban történt sírbahelyezéskor. Az egyik szónok Bodoki József volt, Teleki Ádám volt tanára, a kolozsvári ref. kollégium filológiai tanára, a másik az említett Tordai Sámuel lónai lelkész.

Ügy vagyon, — mondotta a beszédében Bodoki, — hogy az igazságossággal és egyéb jóságos cselekedetekkel tündöklő embereket, míg az életben közöttünk mulatoznak, utáljuk, gyalázzuk, gyűlöljük és rágalmazzuk. Minekutána pedig az életből kiragadtatnak, akkor vesszük észre magunkat és akkor kezdjük közülünk való kiragadtatásukat fájlatni és sajnálni. Ó vajha, — mondotta, — az Úrnak beszéde olyan lenne most az ő szájában, mint a kétélű fegyver, mely behatna a esontoknak egybeköttetéséig, hogy minényájan az ő hallgatói a mennyei virtusnak, az igazságnak (t. i. amely tulajdonság a halottat ékesíti) dicsőséges voltát általlátván, annak szüntelen való követésére felserkentetnének.

⁴⁵ Teleki Ádám levele anyjának 1744. aug. 26. Bécs.

⁴⁶ Gyulai Ferenc Vay Katának 1745. aug. 25. Debrecen.

⁴⁷ Teleki Ádám anyjának 1748. ápr. 3. Szeben.

⁴⁸ Cseh Benjamin levele Teleki Ádámnak 1768. szept. 22. Sz. Pál.

⁴⁹ Vay Kata fiának 1745. ápr. 4. Lóna.

Megállapította, hogy a megboldogult igazán viselte a Katharina (cathara = tiszta) nevet. Ha a megholt kívánságára száját dicséretre meg nem nyithatja is, beszélnek helyette a lónai templom falai, amelyek urával együtt épített. Beszélnek a papok, akikkel kenyere javát megosztotta; a szegények, nyomorultak, ügyefogyottak, özvegyek, árvák, szolgálai és szolgálói, akiktől a jótéteményt soha meg nem fogta. Ilyen igazat szalasztott el házából Teleki Ádám. Jőcselekedeteknek és igazságnak gyakorlására ösztönző édesanyát, ki mint bölcs anya gyermekkorától kezdve megöszültéig mondja bölcs Salamon gyönyörűsége intését: Fiam, szerelmes fiam, a te szemeid az igazra nézzenek és a te szemöldökeid igazakra nézzenek, így sokasulnak meg teneked a te életednek esztendei. Olyan volt fia hajlékában, mint az igazság gyönyörűsége gyümölcseivel megrakott termőág, akire mikor csak rátekintett, máris elméjébe és szívébe ötlöttek az édes anyai szájából harmat módjára csepegő intései és bölcs tanításai, amelyek fiúi bölcs szívébe behatottak, gyökeret vertek és az örökéletre jó gyümölcsöt is teremnek. Ilyen igazat szalasztott el az egész nagy család. Ő mindnyájukat szíve szerint vezetvén, minden nap, mint bölcs és az Úrnak útiban jártas nagyanya, szüntelen hol a Szentírásból, hol a külső történelmi példákkal tanít és a bölcseségre oktat vala és az Úr útiban az igazságban való járásra, maga példáival is ösztönöz vala.

Tordai Sámuel lelkész a vénség szépségéről beszélt, amennyiben Vay Kata 84-ik életévét élte meg. Kifejtette, hogy a véneknek nagy tiszteletet szerez az a körülmény, hogy elméjük megérett, életük hosszú ideje alatt nagy tapasztalatot szereztek, bölcssek lettek. Nagy tiszteletükre szolgál csendes, jámbor, kegyes, tisztos magaviseletük. A vénség ékes korona a hirtelen természetű, indulatait nehezen fékező ifjú előtt. Azért az ifjak tanuljanak tiszteletet, az öregek pedig éljenek megfelelő életet. Vay Katára alkalmazva nem szükség előszámlálnia, — mondotta, — hogy 1731 óta, ura halála óta is, minemű kegyes, jámbor, hitét és jőcselekedeteit ékesítő, Istennek és embereknek tetsző életet élt a nagy úri asszony. Dicsérik őt jőcselekedetei: a templomi ékességek, melyeket maga kezeivel varrott, vagy drága pénzen szerzett, dicsérik a szükölködők (lelkipásztorok, árvák, özvegyek, szegények), dicsérik akik valaha látták vagy hírét hallották. Színmutatás nélkül kegyes, buzgó volt. Soha, vénségében is az isteniszolgálatot el nem mulasztotta. Ilyen korona esett le, — mondotta, — Teleki Ádám fejéről, akit anyja anyai tökéletes szívvel szeretett, jótanácsával oktatott, vezérelt, igazgatott. Mint a szemefényét, úgy féltette és oltalmazta. Mikor meglátogatta, jelenléte, kegyes beszéde a fiát megújította, és úgy tetszék, hogy Teleki Ádám udvarának mindég újabb dísz és fényességet szolgáltató. Vigasztalodjék Brezoviczai gr. Horváth Zsuzsánna, Teleki Ádám harmadik felesége, akit a megholt nyájas beszélgetéseivel szomorúságában sokszor megnyugtatott; vigasztalódnak Teleki Ádám gyermekei, Zsuzsánna, br. Korda György hitvese, akit a megholt mint saját méhe gyümölcsét, oly kegyesen nevelt és szeretett; Ádám, Kata, akiket a megholt mindég szeretett; továbbá Korda Zsuzsánna, akit a

nagyanya születése napjától nevelt és dajkált. Mint Isten megért gabonája maga várta és óhajtotta, hogy Isten gabonás csúrébe betakaríttassék. Sokszor mondotta ezt fiának, neki (a szónoknak), másoknak. Halálos ágyában ekképpen fohászzkodott: Uram, dönts le a támaszt, hadd omoljék le a földi sátor, hadd szabaduljon meg a lélek a tömlöcből.

De nemcsak teste maradt itt, lelke is köztünk él írásaiban és határában.

Dr. Biró Vencel